

Декабрь 9 – Ада-чурт маадырларының хүнү

МААДЫР ЧОНГА ЙӨРЭЭЛ

Байырлалдың төөгүзү

Ада-чуртун маадырларының хүнүн демдеглээрин Россияга 2007 чылда эгелээн. Ам чыл санында-ла декабрь 9-та боттарывыстың маадырларывысты алдаржыдып турар бис.

2007 чылдың февраль 28-те «Россияның дайынчы алдарының болгаш төөгүлүг ай-хүннериниң дугайында» Федералдык хоойлузунун 1-1 чүүлүгө өскерилгелер кириериниң дугайында» Россия Федерациязының №22-ФХ Федералдык хоойлузун эзугаар ол хүнү катап тургускан.

Чогум ол байырлалдың төөгүзү узн. Ол 16-тың чүс чылда эгезин алган. Екатерина II хааның чуртту эргелеп-башкарып турган үезинде декабрьның ол хүнүнде болган төөгүлүг болушкун-биле холбаштыр ону тургускан. 1769 чылда ол Ыдыктыг Георгий Тиилекчинин орденин бадылаан.

Ол чылдарда тулчушкуннарга эрес-кашпагай, маадырлыг болгаш дидим чорукту көргүскен дайынчылары ол орден-биле шаңал турган. Ыдыктыг Георгий орденинде шылгаралдың 4 чергези бар, бирги черге эң дээзи. Дөрт чергениң шуптузу-биле дөрт кижини шаңаткан дээрзи билдигир, оларның аразында улуг орус полководчулар М.И. Кутузов болгаш М.Б. Барклай-де-Толли кирип турган. Орденин тургусканыга алдар болдуруп, Екатерина II хаан ол орденин бодунга база тывыскаан. 1917 чылга чедир Ыдыктыг Георгийге турсакала хүнүнде (эрги сан-биле ноябрь 26-да) Россияга Георгий шаңалдарының эдилекчилериниң байырлалы кылдыр демдеглетинип турган.

1917 чылда Октябрь революциязы тиелээн соонда ол байырлалды-даа, ордени-даа дужуруп каапкан. Шеригиниң дээзи шаңалының эрге-байдалын 2000 чылда, РФ-тин Президентизиниң 2000 чылдың август 8-те «Ыдыктыг Георгий ордениниң, шылгарал демдээзин» «Георгий крестизиниң эрге-байдалының дугайында дүрмүңү бадылаарының дугайында» №1463 Чарлы-биле эгиткен. 2007 чылда Россияның парламентарийлери бо байырлалды эгидериниң дугайында саналды кириген.

Хоойлунун ол төлөвилелиниң ажилдап кылыкчылары Маадырлар хүнүн байырлаар чаңчылды катап эгидери дээрге чүгле маадырлыг өгбелеривисти сактып эзуларын эвес, бо хүнде чурттап турар Совет Эвилелиниң Маадырларын, Россия Федерациязының Маадырларын, Ыдыктыг Георгий ордениниң болгаш Алдар ордениниң эдилекчилерин алларжыдары деп тайылбырлап турарлар. А ол ышкаш төөгүлүг чаа байырлал «Ада-чуртка эрес-шудругу болгаш кызыгаар чок бараан болурунун байдалдарын нийтилерге хевирлеп тургусарыңа» деткимче болур деп санап турар.

Чаалыг шөлдерге эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруун көргүскен дайынчыларыңа россияжилер чоргаарланып турарлар. Тайбың үеде-даа коргусч чок болгаш дидим чоруун көргүскен маадырларны база алган турар бис. Өске кижиниң амы-тынын камгалаар дээш бодунун амы-тынын артынга каапкаш, демисекип кириптер маадырлар бисте эвээш эвес. Ынчангаш тайбың үеде безин Ада-чуртун маадырларын дайынчы алдарын дээди ордени – Георгий-биле шаңалп турар.

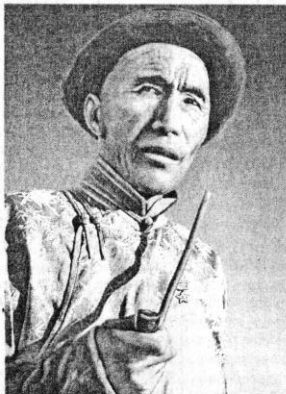
Ынчангаш декабрь 9-та Россияга Совет Эвилелиниң Маадырларын, Россия Федерациязының Маадырларын, Ыдыктыг Георгий ордениниң болгаш Алдар ордениниң эдилекчилерин алдаржыдар.

Үрүле Шыраповна КАНДАН, Социалистик Күш-ажылдың Маадыры, маадыр ие, малчын.

Тыва улустун аас чогаалында тыва маадырлыг тоолдарда маадыр, экер-эрес кижини дугайында чугаалаарда, муң кижиниң түрүзүн тырткан деп каан боор. Чаңгыс кижиде ол хире санныг улустун өндүр угааны, күчү-шыдалы, омакшылы сиңигил калган дег онзагай, ылгалдыг кижини чораан деп элдээртип, чеченчикени ол. Маадыр деп чонунун үнелелин алыры чүден артык ховар кежик, ууттунмас алдар-хүндү болгаш канчаар-даа аажок улуг харыыскалга. Ынчангаш салгакчыларга маадырлыг эрес-дидим чоруу-биле, маадырлыг ажил-ижини-биле чуртун төөгүзүңге, чонунун сеткил-сагыкыңга балабас исти арттырган маадырларның аттарын бо хүн адал, хей-ыттын, өөршүнүн, чоргааралдың болгаш өөрүп четтиришкенин сестерин бараалгаттывыс.

Чуртун болгаш делегей чурттарының төөгүзүңге эң-не хөй чидиргилг, каржы-дошкун демисел-биле ылгалып сурагжаан Ада-чуртун Улуг дайынының киржикчилери, Тываның эрес-дидим 9 оолдары Совет Эвилелиниң Маадыры деп атка төлөптиг

Ооржак Чываажыкович ЛОПСАНЧАП, Социалистик Күш-ажылдың Маадыры, малчын.

болган. Дайын-чааның каржы-дошкун чылдары ырап бар чылдар-даа болза, төрөзүн чуртунун хосталгазы дээш амы-тынын берген маадырларның аттарын чону утпаан: Василий Петрович Брагин, Михаил Артемьевич Бухтуев, Леонид Николаевич Ефимов,

Николай Пантелеевич Кабар, Түлүш Балданович Кечил-оол, Николай Николаевич Макаренко, Александр Анатольевич Семирацкий, Николай Игнатьевич Трофимов, Хомушку Намгаевич Чүргүй-оол.

Оларның бирээзи, Тываның 208 кижини санныг эки турачы аъттыг шериг эскадронунун командири Түлүш Балданович Кечил-оол Улуг-Хем кожуунун Хайыраканга төрүттүнген. 1943 чылдың сентябрь 1-де фронттуге аъттаныпкан. Эки турачыларның командири бодунун дайынчыларының аразыңа эрес-дидим чоруктуң үлегери бооп алдаржаан. Ровно хоорайны хостаарыңа көргүскен эрес-дидим чоруу дээш капитан Кечил-оол Ленин ордени-биле шаңаткан. Биче сеткилди, томаанныг аажы-чаңы-биле эш-өөрүнүн хүндүткелин чаалап алган эки турачы эскадронун капитаны Түлүш Кечил-оолду 1944 чылдың февраль 29-биле демдеглеттинген шаңалы – Совет Эвилелиниң Маадыры деп атты, маадырның Алдын Сылдызын, 46 чыл эрткенде, оглу Владимир Кечил-оолга тывыскаан.

Хомушку Намгаевич ЧҮРГҮЙ-ООЛ, Совет Эвилелиниң Маадыры, тыва эки турачы.

Дайын-чааның чылдары ырап, талыйып бар чорза-даа, Тыва черниң орус, тыва оолдарыңа мөгейиг, чоргаарал Тиилегениң мөңгө оду дег өшпөс болуп артар.

Төрөзүн чуртунун тайбың ажил-ижинге маадыр болуп, дээрелерин дээрзи деп ат-алдарга бүргедери – аас-кежик. Социалистик Күш-ажылдың Маадыры деп аттын эдилекчилери 19 кижиниң аттарын улуг чоргаарал-биле «Шын» солун адап тур: Петр Васильевич Астафьев, Уин-оол Андреевич Бавун-оол, Дойбан Дапьянович Даваа, Калдар-оол Хертекович Данзырын, Эрестол Даржаевич Даржаа, Александр Михайлович Зайцев, Юрий Николаевич Эозин, Семен Герасимович Иванов, Үрүле Шыраповна Кандан, Григорий Михайлович Ковалев, Ооржак Чываажыкович Лопсанчап, Чола Допур-оолович Монгуш, Дажы-Намчал Чыртай-оолович Ооржак, Маады Анандыевич Парыма, Иван Петрович Сафронов, Эварист Минович Суrowцев, Сарыглар Саятывна Тамдын-оол, Александр Каранмаевич Түрген-оол, Василий Оюнович Янчат.

Маадыр кижини бүрүзү ажил-ижиниң, мергежилиниң тергенини болур, эң-не эки көргүзүглери чедип алганын билер бис. Оларның аразында Тожунун тос чадырыңа өскен аңчы Эрестол Даржааның ады база бар. Хам-Сыра чурттуг эрес аңчы бир

Сарыглар Саятывна ТАМДЫН-ООЛ, Социалистик Күш-ажылдың Маадыры, Улус өөредилгезиниң тергенини.

чылда ортумаа-биле 30-40 кишти, 750-800 динини дужаап келген. Ужун ажыг чылдар дургузунда күрүңгө чымчак алдын болур өлүк-кишти дужаап келген шылгарангай эрес аңчы Ленин ордени болгаш Күш-ажылдың Маадырының алдын медалы-биле шаңатканы Тожунун аңчыры тывыжының ажилын чуртун удуртулгазы бедии-биле үнелээзин бадыткап турар.

Чедерин ховуларыңа кызыл-тастың чаагай дужудун ажаап ап чораан Василий Янчат; Каа-Хем кожуун 1948 чылда мал бажы өстүрер планын 154 хуу, эг садар хүлээлгезин 139 хуу, күзүн күрүңе тараа садар планын 157,5 хуу кылдыр күүсеткен дээш партия райкомунун бирги секретары Александр Михайлович Зайцев; Тываның малының баш санын 100 хойдан 162 хураганы алгаш, өстүрген Ооржак Чываажыкович Лопсанчап, Чола Допур-оолович Монгуш, 130-ден 170 чедир хураганы, Үрүле Шыраповна Кандан 160 хураганы, Дажы-Намчал Чыртай-оолович Ооржактын коданыңа 65 хой 3 хураганаан, 140 хой ийистээн, а 4 хой 4 хураган оолданы хамыкты кайгадып магадаткаш, күш-ажылга

Эрестол Даржаевич ДАРЖАА, Социалистик Күш-ажылдың Маадыры, аңчы.

шылгарал дээш орден-хаыяга чедип, Социалистик Күш-ажылдың Маадыры деп хүндүлүг атка четкенер.

Галина МАСПЫК-ООЛ белеткээн.

«ШООЧАДАН БЫЖЫГ ЭТ ЧОК, ШОВААДАН ШЫНЧЫ ЭШ ЧОК»